

ANDREJ LUKAN

Empirično proučevanje stavk v Jugoslaviji

1. Pregled empiričnih raziskav in analiz stavk

Iz bibliografije o stavkah v povojni Jugoslaviji je razvidno, da so bili prvi teksti o stavkah objavljeni šele v sredini šestdesetih let.¹ Čeprav so bile prve uradno registrirane stavke že v začetku 1958. leta,² so informacije o stavkah prodrle v javnost precej let pozneje. Iluzija o socializmu kot brezkonfliktnem sistemu, negiranje interesov in konfliktov, ki niso bili v skladu z zgolj načelnim priznavanjem nekaterih nasprotij v družbi, sta privedla do tega, da so bile stavke kot ena izmed najradikalnejših manifestacij socialnega konflikta politično okvalificirane kot deviantni in destruktivni pojavi. Stavke sicer niso bile eksplicitno prepovedane, vendar pa je na podlagi takšnih ocen pogosto prihajalo do ostrih sankcij proti stavkajočim in hkrati do prikrievanja pojavov pred javnostjo. S stavkami so se ukvarjali izključno organi za notranje zadeve in služba državne varnosti.³

Prvi članki in analize stavk so bili objavljeni leta 1964, ko so stavke pričeli spremljati tudi sindikati po republikah. Od tedaj je bilo objavljenih sorazmerno veliko prispevkov, v katerih so avtorji razpravljali o stavkah ali pa jih obravnavali v kontekstu drugih splošnejših tem. Toda v primerjavi s številnimi razpravami o stavkah je delež empiričnih raziskav in analiz dokaj skromen. Razlog za to je verjetno prav politično negativno vrednotenje stavk, ki je oteževalo raziskovanje tega pojava, in pomanjkanje ustreznih podatkov zaradi metodološko neizdelanega in nesistematičnega statističnega spremljanja stavk.

Raziskovalci, ki so proučevali stavke, so ponavadi naleteli na vrsto problemov. Neca Jovanov je na primer omenil, da izbira metodoloških postopkov ni bila odvisna samo od raziskovalcev, temveč predvsem od odnosa politične strukture do tega pojava (Jovanov, 1979: 5). Lidija Mohar je navajala, da so normalni potek raziskovanja ovirali politični problemi, ker se je o stavkah šele nedavno začelo govoriti brez tabujev; težka dostopnost podatkov, ki so še danes zaupni; in pa nezaupanje stavkajočih delavcev, ki jih je v večini primerov šikaniralo vodstvo in zato niso bili posebno pripravljeni sodelovati z raziskovalci (Mohar, 1987: 13). Raziskovalci, ki so v glavnem analizirali podatke sindikatov o stavkah, pa so opozarjali predvsem na vrsto pomanjkljivosti teh podatkov. Organizacije, v kate-

¹ Članek o stavkah (Božičević, 1959) se je pojavil že leto dni po prvih registriranih stavkah, vendar pa je avtor v njem dokazoval le inkompatibilnost stavk z udejanjenim samoupravljanjem. Prvi članek o obstoječih stavkah (Švab, 1964) je bil objavljen šele čez pet let.

² Nekateri avtorji govorijo o stavki v rudnikih Trbovlje-Hrastnik kot o prvi stavki v povojni Jugoslaviji (npr. Jovanov, 1979) ali o tem, da so bili konflikti že prej, vendar niso prerasčali v stavke (Globačnik, 1977). Drugi pa jo označujejo kot prvo registrirano stavko (npr. Popov, 1969) ali kot prvo večjo »organizirano« stavko (Kyovsky, 1968), kar pomeni, da so stavke lahko bile že pred letom 1958, vendar pa niso bile registrirane.

³ Organi za notranje zadeve še vedno zbirajo podatke o stavkah in so sestavni del njihovih varnostnopolitičnih ocen.

rih je prihajalo do stavk, po zakonu niso bile dolžne sporočati podatkov in so pojav skušale čimbolj prikriti. Enakega mnenja so bila tudi občinska politična vodstva, zato tudi pri njih ni bilo mogoče dobiti ustreznih informacij. Če so na primer sindikati v Sloveniji v šestdesetih letih imeli evidenco o stavkah, so zanje izvedeli samo delno, o nekaterih primerih pa jih je obvestila uprava javne varnosti (Kyovsky in sodelavci, 1968: 81–82). Slovenski sindikati so po letu 1969 podatke celo prenehali zbirati, ker je prevladalo mišljenje, da je stavk tako malo, da jih ni treba beležiti in proučevati (Šetinc, 1976; 232). Stavke so začeli ponovno, bolj sistematično spremljati od sredine 1973. leta, vendar pa so analize pokazale, da so bili podatki še vedno nepopolni in nezanesljivi. Nesistematično in pomanjkljivo spremljanje stavk je bilo značilno tudi za druge republike. O tem nekateri menijo, da so podatki za Jugoslavijo še manj natančni, ker je metodologija spremljanja tega pojava premalo izdelana in ni ustrezno usposobljenih kadrov in institucij, ki bi se s tem ukvarjale (Kavčič, 1987; 317).

Prvi publicistični zapisi o stavkah v Sloveniji na podlagi empiričnih podatkov (Švab, 1964; Kavčič, 1965) so se pojavili na iniciativo sindikata. Z obsežnejšo raziskavo o stavkah je pričel Institut za javno upravo in delovnega razmerja pri Pravni fakulteti, kjer so leta 1968 Rudi Kyovsky in sodelavci v raziskavi *Kolektivni delovni spori na območju SRS (1964–1968)* obdelali nekatere pravne, ekonomske in sociološke vidike stavk (Kyovsky in sodelavci, 1968). V letih 1973 in 1974 je Vladimir Arzenšek izvedel empirično raziskavo v štirinajstih industrijskih organizacijah z naslovom *Ekonomske, socialne in psihološke determinante kolektivnih sporov v delovnih organizacijah Slovenije* (Arzenšek, 1975). Na podlagi podatkov, ki jih je zbiral republiški sindikalni svet, sta bili v okviru Raziskovalnega centra za samoupravljanje narejeni dve analizi. Marjan Šetinc je v publikaciji *Družbena protislovja in protestne ustavitve dela* prikazal podatke o stavkah od avgusta 1973 do avgusta 1974. leta (Šetinc, 1975); stavke v letih 1974, 1975 in 1976 pa je predstavil Ilija Globočnik v publikaciji *Družbena protislovja in protestne ustavitve dela v Sloveniji* (Globočnik, 1977). V okviru tega centra je Lidija Mohar v raziskavi *Prekinitve dela v organizacijah združenega dela* proučevala ekonomske in socialnoorganizacijske elemente stavk v letih 1977 do 1980 (Mohar, 1984).

Ta raziskava je doslej zadnja tovrstna empirična raziskava o stavkah v Sloveniji.⁴

Začetnik proučevanja stavk na jugoslovanski ravni je bil Neca Jovanov. V publikaciji *Obustave rada* je leta 1967 na podlagi informacij Centralnega sveta Zveze sindikatov Jugoslavije prikazal prve podatke o stavkah po posameznih republikah in pa rezultate dveh svojih empiričnih raziskav stavk na območju SR Srbije od 1964. do 1966. leta (Jovanov, 1967). Te podatke in rezultate nadaljnega empiričnega raziskovanja stavk na področju celotne Jugoslavije od 1958. do 1969. leta je objavil v knjigi *Radnički štrajkovi u SFRJ* (Jovanov, 1979). Iz bibliografije o stavkah ni razvidno, da bi bila v Jugoslaviji do leta 1988 izvedena še kakšna posebna empirična raziskava. Podatki o stavkah, ki jih bolj ali manj sistematično zbirajo sindikati po republikah, so ponavadi prikazani le v njihovih internih biltenih. Analize teh podatkov je na Hrvaškem objavljala predvsem Ivan Jakopović, ki je v več člankih (Jakopović, 1981 a; 1981 b; 1987) in v publikaciji *Obustave rada*

⁴ Poleg naštetih empiričnih raziskav in analiz so bili v Sloveniji objavljeni tudi študiji primerov stavk v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje leta 1958 (Ivanič, 1986) in stavke v labinskih rudnikih leta 1987 (Kuzmanič, 1988) ter članki o rezultatih empiričnih raziskav, ki so vsebovale tudi anketna vprašanja o stališčih do stavk. Obstajajo tudi anketni podatki raziskav Slovensko javno mnenje in Socialna struktura sodobne slovenske družbe o stališčih do stavk, ki doslej še niso bili posebej analizirani in objavljeni.

u Hrvatskoj (1985–1986) (Jakopović, 1986) predstavil stavke v posameznih obdobjih od 1978. do 1987. leta. Tovrstne analize pa se v drugih republikah le redko pojavljajo v strokovni publicistiki.⁵

V nadaljevanju ne bomo obravnavali analiz in rekonstrukcij o posameznih stavkah in empiričnih študij, ki niso usmerjene le v proučevanje stavk. Prav tako se ne bomo posebej ukvarjali z analizami stavk, ki so prikazane izključno v člankih ali raznih internih biltenih, temveč se bomo omejili na značilnosti in rezultate empiričnih raziskav in analiz stavk, ki so obravnavane v raziskovalnih elaboratih (Kyovsky in sodelavci, 1968; Arzenšek, 1975) ali v posebnih publikacijah (Šetinc, 1975; Globačnik 1977; Jovanov, 1977; Mohar, 1984; Jakopović, 1986). V primerjavi z omenjenimi članki, so v teh publikacijah in elaboratih običajno opredeljeni izhodišča, cilji, hipoteze in postopki proučevanja (vzorec, variable, metode zbiranja podatkov in metode analize), kar omogoča vpogled v pristope, ki so jih avtorji uporabili pri proučevanju stavk. Ker različni cilji, vzorci, instrumenti zbiranja podatkov, časovna distanca itd. ne dopuščajo neposredne primerljivosti izsledkov, bomo skušali povzeti in sintetizirati le nekatere ugotovitve.

2. Izhodišča in cilji obravnavanih empiričnih študij

Raziskovalci so analizirali stavke z različnih izhodišč, ki večinoma niso bila posebej teoretično utemeljena in v nekaterih primerih niti niso bila neposredno povezana s formuliranimi hipotezami in s posameznimi vidiki empirične analize. V uvodu študij so najpogosteje na splošno opisovali različne družbene okoliščine stavk in opredeljevali svoja stališča do posameznih vzrokov stavk, njihove vloge in ciljev v naši družbi. Predpostavke, s katerimi so se lotili analize, so vplivale na izbiro ciljev in metodoloških postopkov proučevanja v primerih, ko so raziskovalci sami koncipirali celotno raziskavo, manj pa takrat, ko so v glavnem obravnavali že predhodno zbrane podatke. Vpliv izhodišč se je pokazal tudi pri interpretaciji podatkov in dobljenih rezultatov.

Večina raziskovalcev (Šetinc, Globačnik, Jovanov, Mohar, Jakopović) je v uvodu poudarjala razlike med cilji in funkcijami stavk v različnih družbenih sistemih. Izhajali so iz predpostavke, da so stavke v samoupravnem socializmu, ki temelji na družbeni lastnini in samoupravljanju, rezultat »razkoraka med normativnim in dejanskim« in so zato inkompatibilne s koncipiranim samoupravnim sistemom. Kyovsky je menil, da so stavke tudi v sistemu delavskega samoupravljanja možne in realne, zato jih je treba institucionalizirati. Arzenšek pa se je v svojih izhodiščih oprl na nekatere ugotovitve teorij o konfliktnih in rezultate analize (Županov, 1971), ki je pokazala, da tudi institucionalni model samoupravne delovne organizacije, kreiran kot nekonfliktni model, vsebuje vrsto značilnosti, ki lahko povzročijo intenzivne konflikte.

Cilji in hipoteze študij Šetinca, Globačnika, Jovanova in Jakopovića so bili dokaj splošno opredeljeni. Njihov cilj je bil pojasniti nekatera širša družbena protislovja in okoliščine, v katerih so se pojavljale stavke, in prikazati značilnosti stavk. Cilj raziskave Kyovskega in sodelavcev pa je bil konkretnjši: proučiti stavke s pravnega, ekonomskega in sociološkega vidika, njihovo upravičenost

⁵ V literaturi je še nekaj člankov, v katerih so navedeni nekateri osnovni podatki iz informacij sindikatov o stavkah na področju republike, vendar avtorji v svojih člankih o stavkah pogosteje uporabljajo podatke iz že objavljenih analiz. Objavljenih pa je bilo tudi nekaj prispevkov, v katerih so avtorji na podlagi primarnih in sekundarnih virov podatkov analizirali in rekonstruirali posamezne stavke.

v sistemu samoupravljanja in nakazati mehanizme demokratičnega razreševanja kolektivnih konfliktov. Arzenšek je skušal na podlagi percepcij anketirancev ugotoviti predvsem strukturalne in socialno-psihološke determinante, ki so vplivale na udeležbo v stavkah, oziroma sociološke in socialnopsihološke razlike med udeleženci in neudeleženci stavk. Moharjevo pa so zlasti zanimale razlike med ekonomskimi, socialno-organizacijskimi in samoupravnimi značilnostmi organizacij, kjer je v opazovanem obdobju prišlo do stavk, in organizacij, kjer ni bilo stavk.

3. Uporabljeni metodološki postopki

Obravnavane študije so se metodološko precej razlikovale. Razlikovale se niso le po teoretični zasnovanosti, temveč tudi po originalnosti glede na uporabljene metode zbiranja podatkov, po izbiri variabel, vzorcih proučevanja, analizi podatkov in tudi po obsežnosti proučevanja. Študije bi v grobem lahko razvrstili po eni strani na manj celovite analize že zbranih podatkov sindikatov in državnih organov, ki so temeljile na replikaciji prvih tovrstnih analiz stavk pri nas (Šetinc, Globačnik in Jakopovič); po drugi strani pa na metodološko zahtevnejše ali obsežnejše raziskave, ki so jih avtorji sami koncipirali, uporabili tudi primarne podatke in skušali stavke proučiti z različnih vidikov (Kyovsky in sodelavci, Arzenšek, Jovanov in Moharjeva).

Za večino študij je bil značilen multimetodski pristop pri zbiranju podatkov. Metode zbiranja podatkov so bile odvisne od ciljev, ki so si jih avtorji zastavili. Kadar je bil njihov namen v glavnem prikazati in ovrednotiti podatke o stavkah, ki so bile registrirane v določenem obdobju, so uporabili metodo analize sekundarnih podatkov sindikatov in državnih organov ter jih dopolnjevali tudi z različnimi statističnimi in drugimi podatki. Primarno poizvedbo z metodo ankete sta izvedla Arzenšek in deloma tudi Moharjeva, medtem ko je Jovanov v treh raziskavah anketiral občinske sindikalne svete in skupščine, ki so razpolagali z informacijami o stavkah na svojem območju. Podobne podatke, ki jih je slovenski sindikat dodatno zbral s pomočjo vprašalnika za osnovne in občinske sindikalne organizacije, sta prikazala tudi Šetinc in Globačnik.

Večnivojski pristop pri raziskovanju je uporabila samo Moharjeva. Vzorec proučevanja v študijah, v katerih so raziskovalci obravnavali sekundarne podatke o stavkah, so predstavljale vse registrirane stavke v določenem časovnem obdobju v republiki ali celotni Jugoslaviji. Vzorec je bil manjši, kadar so po predhodno registriranih stavkah z vprašalniki zbirali dodatne informacije (Jovanov, Šetinc, Globačnik). Raziskavo v namerno izbranem vzorcu je izvedel samo Arzenšek.

Večina avtorjev, ki so analizirali podatke republiških sindikatov in državnih organov, je opozarjala na pomanjkljivosti podatkov. Podatki o predhodno registriranih stavkah, zbrani s posebnimi vprašalniki za občinske sindikalne svete ipd., so bili še bolj nepopolni in verjetno še bolj nezanesljivi, čeprav vsi tega niso posebej omenjali. Še zlasti se je to pokazalo pri navajanju podatkov o stavkah, od katerih je minilo že precej časa, in pa pri ocenah upravičenosti zahtev stavkajočih ter ocenah povodov, vzrokov stavk ipd., ki so bile pogojene tudi s percepcijo respondentov. Podatki, zbrani z anketo, so bili podvrženi tudi vsem pomanjkljivostim verbalnega merjenja stališč, posebno takrat, ko so raziskovalci ugotavljali dejstva, manj pa ko so merili le mnenja in vrednote.

Študije so bile večinoma deskriptivne, zlasti analize, ki so bile osredotočene na opis že zbranih podatkov. Ti podatki so se najpogosteje nanašali na število stavk in

število udeležencev po posameznih dejavnostih in panogah, na strukturo organizacij, kjer je prišlo do stavk, strukturo stavkajočih, trajanje stavk, število izgubljenih ur, povode in vzroke stavk itd. Avtorji teh analiz so takšne podatke v glavnem klasificirali, kvantificirali in prikazano statistiko dodatno pojasnjevali z različnimi drugimi informacijami. Bolj analitični sta bili raziskavi Arzenška in Moharjeve, ki sta povezanost med proučevanimi variablami ugotavljala z različnimi statističnimi postopki korelacijske in multivariantne analize.

4. *Izsledki proučevanja*

Vse obravnavane študije, razen Jakopovičeve analize, so se nanašale na stavke v šestdesetih in sedemdesetih letih. Kljub različnim metodam se izsledki o osnovnih značilnostih stavk niso bistveno razlikovali. Študije so pokazale, da sta bili število stavk in povprečno število udeležencev sorazmerno nizki (npr. v primerjavi s stavkami v zadnjih letih); stavke so večinoma trajale manj kot en dan; pojavljale so se v glavnem v industriji in rudarstvu; stavkali so večinoma proizvodni delavci, tudi tisti, ki so bili člani samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij; sindikat ni imel v stavkah skoraj nikakršne vloge; akcija stavkajočih je bila najpogosteje naperjena proti vodstvu organizacije; stavke so bile skoraj v vseh primerih omejene na delovno organizacijo, večinoma na del organizacije; najpogostejši povod je bil nezadovoljstvo z nizkimi osebnimi dohodki ali z njihovo delitvijo v organizaciji; zahteve stavkajočih so bile pretežno uresničene; materialna škoda je bila majhna in so jo ponavadi nadomestili z nadurnim delom.

Te ugotovitve so se pojavljale v večini študij in pri tem ni bilo posebnih odstopanj, na katera bi lahko vplivale uporabljene metode proučevanja in časovna distanca med študijami. Večje razlike so se pokazale pri interpretaciji vzrokov in nekaterih drugih vidikov stavk, ki so jo sugerirale metode proučevanja, predpostavke, iz katerih so izhajali raziskovalci, ali pa tudi percepcije respondentov, ki so dajali podatke o stavkah. V nadaljevanju bomo prikazali izsledke o akterjih konflikta, o povodih in vzrokih ter o nekaterih drugih značilnostih stavk.

1. *Akterji konflikta.* Delavcev, ki so stavkali, ponavadi ni bilo težko identificirati. Avtorji študij so ugotavljali, da so večinoma stavkali proizvodni delavci. V šestdesetih in v začetku sedemdesetih let so bili udeleženci stavk predvsem nekvalificirani in polkvalificirani delavci, pozneje pa so vse bolj prevladovali kvalificirani delavci. Struktura vseh stavkajočih se ni bistveno spremenila, ko so se stavke začele pojavljati tudi v negospodarstvu. Stavkajočim delavcem v gospodarskih organizacijah so se le redko pridružili tudi zaposleni iz administracije in strokovnih služb, včasih pa so se stavk udeležili tudi nižji vodilni iz proizvodnje. Trije avtorji (Jovanov, Arzenšek in Šetine), ki so proučevali strukturo udeležencev stavk, so ugotovili, da so pogosto stavkali tudi člani samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij. Jovanov je udeležbo članov organov samoupravljanja v stavkah pojasnjeval z upadanjem njihovega vpliva na odločanje in razreševanje njihovih problemov v teh organih. Arzenšek pa je videl vzrok predvsem v skromnem učinku, ki ga je imela samoupravna aktivnost na povečanje vpliva delavcev.

Manj zanesljiva je bila identifikacija nasprotnika stavkajočih. Po podatkih teh študij so bili stavkajoči delavci najpogosteje v konfliktu z vodstvom organizacije, ki so mu tudi najpogosteje naslavljali svoje zahteve. Kyovsky in Jovanov sta navajala tudi primere, ko so bili stavkajoči v neposrednem konfliktu s samoupravnimi

organi in tudi z drugimi organizacijskimi enotami v delovni organizaciji. Jovanov je pri tem opozoril, da v več kot polovici primerov ni bilo mogoče identificirati nasprotnika stavkajočih. V primerih, ko so bili znani podatki, se struktura subjektov, proti katerim so delavci stavkali, ni ujemala s strukturo ugotovljenih nosilcev dejanskih vzrokov stavk. Delavci so bili v konfliktu z dejavniki zunaj organizacije v manj kot desetini stavk, kljub temu da so bili dejanski vzroki velike večine stavk tudi v makrosistemu. Konflikt proti zunanjim dejavnikom se je začel izraziteje kazati šele v zadnjih letih, na kar je opozoril tudi Jakopović s podatkom, da sta bili na Hrvaškem več kot dve petini stavk usmerjeni proti državnim organom.

Jovanov je sklepal, da so se stavkajoči delavci razlikovali od tistih, proti katerim so stavkali, po družbeni moči; po merilih za udeležbo v delitvi dobrin ter po obsegu prisvajanja dobrin. Podobno je ugotovil tudi Globačnik, ki je menil, da so se udeleženci stavk razlikovali od tistih, proti katerim so protestirali, po manjših možnostih za odločanje; po delu, ki je bilo normirano ali strogo opredeljeno ter po višini osebnih dohodkov, ki so bili neposredno odvisni od opravljenega dela. Stavkajoči so svoje zahteve naslavljali tistim, ki so svoj osebni dohodek dobivali na podlagi svojih delovnih funkcij ali socialnega položaja.

2. *Povodi in vzroki stavk.* Glede povodov in vzrokov je bilo v teh študijah kot tudi v raznih drugih razpravah o stavkah veliko nejasnosti. Večina avtorjev je v empiričnih študijah ločila »neposredne povode« in »globlje«, »dejanske vzroke« stavk ter jih tudi dokaj natančno klasificirala. Vendar pa je bilo takšno razmejevanje, zlasti še navajanje vzrokov stavk, odvisno predvsem od presoje raziskovalcev oziroma njihovih respondentov.

V elaboratu Kyovskega in sodelavcev, ki je vseboval tudi povzetek do tedaj opravljenih analiz stavk, so bili kot najpogostejši povod stavk označeni prenizki ali nepravilno razdeljeni osebni dohodki. Vzroki so bili klasificirani na vzroke ustvarjanja nizkih osebnih dohodkov v organizaciji (slaba organizacija dela in poslovanja, iztrošenost proizvodnih sredstev ipd.); na vzroke neurejenih odnosov v organizaciji (samovoljne spremembe pravilnikov, napačni obračuni osebnih dohodkov, nedisciplinarnost, neobveščenost) ter na vzroke zunaj organizacij (neenakopravni položaj med organizacijami in panogami). Podobno klasifikacijo je naredil tudi Jovanov, ki je ločil neposredne povode in dejanske globlje vzroke v delovni organizaciji in zunaj nje. Menil je, da neposredni povod ni nujno dejanski vzrok stavk, vendar so zbrani podatki pokazali določeno prekrivanje. Ugotovil je, da so bili osebni dohodki oziroma nizko materialno vrednotenje proizvodnega dela večinoma neposredni povod in dejanski vzrok stavk, medtem ko so bili zunanji vzroki v devetih desetinah primerov slabi pogoji gospodarjenja in neugoden položaj organizacije na trgu.

Šetinc je opozoril, da iz odgovorov respondentov velikokrat ni bilo mogoče razločiti povodov in vzrokov stavk, in je navedel le podatek, da je do več kot dveh tretjin stavk prišlo zaradi nepravilnosti pri delitvi osebnih dohodkov. Globačnik pa je omenjal, da so na večino stavk vplivali nizki osebni dohodki in razne nepravilnosti pri njihovem izplačevanju ter spreminjanje aktov, ki so bili povezani z osebnimi dohodki, in le del povodov se je nanašal na spreminjanje norm in premestitve na druga delovna mesta. Notranji vzroki stavk so bili po zbranih podatkih nepravilnosti pri sprejemanju samoupravnih odločitev in neupoštevanje odločitev, neaktivnost samoupravnih organov, neurejeno informiranje, samovoljno spreminjanje norm in nesorazmerja pri delitvi osebnih dohodkov; zunanji vzroki pa nesorazmeren rast življenjskih stroškov v primerjavi z osebnimi dohodki, razlike v osebnih dohodkih med posameznimi dejavnostmi, organizacijami ipd. Jakopović se je

v glavnem ukvarjal s povodi stavk. Na podlagi podatkov od 1979. do 1987. leta je ugotovil, da je bilo nezadovoljstvo z osebni dohodki najpogosteje edini ali prevladujoči povod za stavko, medtem ko so drugi povodi brez povezanosti s problematiko osebnih dohodkov le redko privedli do stavke. Njegova analiza povodov stavk je pokazala, da se je v tem času povečeval zlasti delež udeležencev »ofenzivnih« stavk, ki so protestirali proti obstoječi ravni osebnih dohodkov in sistemu delitve ter zahtevali njihovo povišanje, v primerjavi z deležem udeležencev »defenzivnih« stavk, ki so le branili obstoječo raven in pravočasno izplačevanje osebnih dohodkov.

Moharjeva je stavke označila kot reakcijo na določene razmere v organizaciji in širšem okolju. Razlikovala je pogoje, vzroke in povode stavk. Na podlagi izsledkov svoje raziskave je sklepala, da so bili pogoji za pojav stavke hierarhija, formalizacija, nedemokratičnost in tehnična opremljenost organizacije. Moharjeva je prav tako kot Jenko v raziskavi Kyovskega in sodelavcev ugotavljala povezanost med notranjimi in zunanjimi, objektivnimi dejavniki, ki so privedli do stavk. Jenko je menil, da so bili nizki dohodki in osebni dohodki v gospodarskih organizacijah in panogah, kjer je bilo v sredini šestdesetih let največ stavk, posledica objektivnega položaja gospodarskih organizacij v strukturi industrijske panoge oziroma industrijskih panog v strukturi industrije in rudarstva. To so bile delovno intenzivne organizacije in panoge, ki so bile podpovprečno tehnično opremljene, imele so izredno slabe možnosti na trgu in bile nesorazmerno, čezmerno obremenjene z različnimi dajatvami družbenim skupnostim. Moharjeva pa je več kot deset let kasneje ugotovila, da panoge z največjim številom stavk niso bile v ekonomsko slabšem položaju v primerjavi z drugimi panogami, vendar so večji delež sredstev namenjale za akumulacijo, v preostale sklade pa so izločale sorazmerno enak delež kot druge panoge. Pač pa je bila zanje prav tako značilna nizka tehnična opremljenost. Toda organizacije, v katerih je prišlo do stavk, so sodile med organizacije z višjo tehnično opremljenostjo v panogi. Skupina organizacij, kjer so bile stavke, je imela v povprečju višji prihodek, dohodek in čisti dohodek kot skupina, kjer ni bilo stavk, pri čemer je večji delež čistega dohodka izločala za akumulacijo in sklade. Moharjeva je iz tega sklepala, da je bil vzrok stavk ustvarjen dohodek in čisti dohodek in njihovo nesorazmerno razporejanje, povod pa nesorazmerno razporejanje osebnih dohodkov.

Arzenšek se v svoji raziskavi ni ukvarjal s tovrstnim razlikovanjem povodov in vzrokov. Zanimale so ga determinante stavk, kot so jih percipirali zaposleni v organizacijah, kjer je prišlo do stavk. Analiza je pokazala, da sta na pripravljenost in udeležbo delavcev v stavkah vplivala zlasti nizka institucionalna identifikacija in pogosto doživljanje krivic, ki je izviralo iz nemoči delavcev in redkih vertikalnih komunikacij.

Zahteve stavkajočih so bile ponavadi povezane s povodi stavk. Iz prevladujočih povodov je razvidno, da so bile zahteve predvsem ekonomske in so jih naslavljali zlasti vodstvu organizacije. Jovanov je na podlagi zbranih podatkov ugotovil, da je struktura zahtev udeležencev stavk sicer ustrezala strukturi povodov oziroma neposrednih vzrokov stavk, vendar samo v delovni organizaciji, medtem ko se zahteve niso ujemale s tistimi vzroki stavk, ki so zunaj organizacije, v globalnem sistemu. S tem je v bistvu pokazal na splošno značilnost stavk v tedanjem času, da so delavci percipirali v glavnem tiste vzroke in nosilce vzrokov, ki so bili v njihovi organizaciji. Šele Jakopović je z analizo stavk v osemdesetih letih opozoril, da so zahteve stavkajočih začele vse pogosteje presegati okvire »tovarniškega dvorišča«.

3. *Druge značilnosti stavk.* Stavke v Jugoslaviji so nastajale zunaj intitucional-

nih okvirov. V obravnavanih študijah ni zaslediti, da bi stavke organizirale in vodile sindikalne organizacije, kar kaže na določeno podobnost z »divjimi« stavkami na Zahodu. Arzenšek je ugotovil nizko reprezentativnost sindikata in nezadovoljstvo delavcev z njegovo vlogo. Po podatkih, ki jih je zbral Jovanov, se je aktivnost sindikata kazala šele med stavko in še to, kadar se je konflikt intenziviral, sicer pa je bil sindikat pasiven in brez jasnega stališča do stavke. Šetinc je navajal, da so se osnovne sindikalne organizacije med stavko sestale le v polovici primerov in pri tem v glavnem zavzemale nejasna in neopredeljena stališča. Globačnik je ugotovil, da se v več kot polovici primerov sindikati sploh niso ukvarjali s sporno problematiko. Tudi Jakobovič iz različnih podatkov o dejavnosti sindikatov ni zasledil, da bi imeli pomembnejšo vlogo v stavkah. Ugotavljal je, da sindikati niso delovali kot organizacija delavcev. Ponekod so bili povezani s »tehnobirokratskimi strukturami«, tako da so delavci začeli odkrito kazati nezadovoljstvo in nezaupanje do sindikata. Sindikalne organizacije, od osnovne organizacije dalje, so se v zadnjih letih celo pogosteje distancirale ali nasprotovale udeležencem stavk, hkrati pa se je krepila vloga komitejev za SLO in DS.

Ker sindikati niso organizirali in vodili stavk, so bile večinoma neorganizirane. Elementi organiziranosti so se kazali v primerih, ko so delavci izbrali stavkovno vodstvo. Jovanov je pri tem navajal, da podatki o organiziranosti stavk niso bili povsem točni, ker so stavkajoči pogosto prikrivali svoje vodstvo. Tudi Jakobovič je ugotavljal, da so bile informacije o tem pomanjkljive. Elemente organiziranosti je zasledil v desetini proučevanih stavk, zlasti v najdalgotrajnejših in najmnogičnejših stavkah.

O spontani naravi stavk ni bilo povsem enotnih mnenj. Jakobovič je menil, da so bile stavke večinoma spontana reakcija nezadovoljnih delavcev, to pa glede na to, da niso bile predhodno pripravljene in najavljene. Globačnik pa je menil, da večinoma niso bile spontane, in sicer zaradi tega, ker so v več kot polovici proučevanih primerov zaznali znake zaostritev pred stavko in ker so v dveh tretjinah primerov organi v organizaciji že obravnavali sporne probleme in v polovici primerov tudi ukrepali, vendar brez učinka. V tretjini primerov so na probleme pred stavko opozorili tudi zunanje organe, zlasti občinske sindikalne svete in organizacije zveze komunistov. Podobne podatke je prikazal tudi Šetinc. Arzenšek je ugotovil, da je tri petine anketiranih delavcev pred stavko seznanilo s svojimi zahtevami vodstvo organizacije, nihče pa ni omenil, da bi opozoril sindikat ali zvezo komunistov. Več kot tretjina jih je navedla, da noben organ ni obravnaval njihovih zahtev, velika večina pa jih je bila mnenja, da pritožbe niso bile rešene zaradi podcenjevanja njihovih zahtev. Jovanov je iz dobljenih podatkov sklepal, da so delavci v več kot četrtini primerov uporabili stavko kot zadnje sredstvo, v preostalih primerih pa so skušali svoje pravice uresničiti po regularni poti, vendar so pričeli stavkati, še preden so izkoristili vse možnosti.

Podatki o tem, da so v večini primerov delavci opozarjali na sporne probleme že pred stavko in da so skušali svoje zahteve predhodno uveljaviti po regularni poti, so pokazali na neuspešnost institucionaliziranih mehanizmov. Globačnik je navajal, da so se notranji in zunanji organi začeli bolj angažirati šele, ko je prišlo do stavke in po njej. Glede na politično obravnavo stavk so po eni strani svojo aktivnost usmerjali v iskanje iniciatorjev in udeležencev stavk, po drugi strani pa so skušali pojav čimbolj prikriti in so zato tudi pogosto ugodili zahtevam stavkajočih. Jovanov je menil, da so bile stavke učinkovitejše pri uresničevanju zahtev delavcev in odstranjevanju neposrednih povodov kot pa pri odpravljanju dejanskih vzrokov. Zahtevam stavkajočih so ugodili v nekaj več kot polovici primerov, niso

pa jim ugodili v nekaj manj kot četrtini primerov. Arzenšek je ugotovil, da so v celoti izpolnili zahteve dobre desetine delavcev, niso pa ugodili slabi tretjini. Šetinc je iz podatkov sklepal, da so neposredni vzrok stavke odstranili v nekaj več kot polovici primerov. Jakopović pa je navajal, da so v zadnjih letih zahtevam delavcev za povišanje osebnih dohodkov le redko popolnoma ali pretežno ugodili, zato je menil, da ni več mogoče govoriti o tolikšni učinkovitosti stavk kot v prejšnjih letih.

5. Stavke v zadnjih letih

Glede na to, da v zadnjih letih ni sistematičnejših analiz stavk, izsledkov obravnavanih študij ni mogoče neposredno primerjati z novejšimi podatki o stavkah. Iz različnih informacij o stavkah je razvidno, da sta se zaradi družbenih in gospodarskih razmer v osemdesetih letih v primerjavi s prejšnjimi obdobji močno povečali obseg stavk in intenziteta konflikta. Narašča število stavk, zlasti še število udeležencev, podaljšuje se tudi povprečen čas trajanja stavk. Prevladujejo sicer kratkotrajne stavke, ki so ponavadi omejene na del organizacije, vendar pa so vse pogostejše, množičnejše, dolgotrajnejše stavke, ki zajamejo tudi celotno delovno organizacijo. Pojavljati so se začele tudi stavke v panogah in solidarnostne stavke, ki se razširjajo po posamezni regiji. V stavkah sodeluje vedno več kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev. Povečuje se delež stavk v negospodarskih dejavnostih. Zaradi nenehnega poslabševanja ekonomskega položaja zaposlenih narašča število stavk, za katere so izključni razlog nizki osebni dohodki. Pri stavkajočih prihaja do spremembe percepcije nosilcev vzrokov stavk. Stavke so vse bolj naperjene proti dejavnikom zunaj organizacije, proti različnim sistemskim institucijam, kar se navzven kaže tudi v pogostih demonstrativnih pohodih pred skupščine.

Sindikati ima še vedno zanemarljivo vlogo. V stavkah največkrat nastopa v vlogi posrednika ali celo nasprotnika stavkajočih. Znani so le redki primeri, da je sindikat sodeloval pri organiziranju in vodenju stavke. Stavkajoči so začeli vse pogosteje ustanavljati stavkovne odbore, ki artikulirajo in reprezentirajo njihove zahteve, ponekod pa predhodno izbrani odbori stavko tudi organizirajo. Kljub tolerantnejšemu odnosu do stavk v zadnjih letih neredko prihaja do raznih sankcij proti iniciatorjem, vodjem in drugim udeležencem stavk. Različne informacije kažejo, da se povečuje število primerov, ko na podlagi arbitrarnih ocen, ki jih omogoča zakon o SLO iz leta 1982, prevladujočo vlogo v stavkah odigravajo komiteji za SLO in DS. Po nedavni ustavni legalizaciji pravice do stavke se še vedno pojavljajo različne oblike pritiskov na stavkajoče, pa tudi zlorabe te pravice, kar je v veliki meri posledica še vedno neurejene zakonodaje s tega področja in pa odsotnosti sindikatov, ki bi reprezentirali interese stavkajočih.

CITIRANI VIRI:

ARZENŠEK, Vladimir: Ekonomske, socialne in psihološke determinante kolektivnih sporov v industrijskih delovnih organizacijah. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1975.

BOŽIČEVIĆ, Ivan: Nužnost i izlišnost štrajka kao metoda i sredstva sindikalne aktivnosti u našoj stvarnosti. Socijalizam, Beograd, 2/1959 (1).

GLOBAČNIK, Ilija: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela v Sloveniji. Javno mnenje št. 61. Ljubljana. Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZS Slovenije, 1977.

IVANIĆ, Martin: Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje 13.-16. januar 1958. Ljubljana, Delavska enotnost, 1986.

JAKOPOVIĆ, Ivan: Radnički štrajkovi i samoupravljanje. Marksistička misao, Beograd, 1981a (1).

- JAKOPOVIĆ, Ivan: Osnovni uzroci radničkih štrajkova. Naše teme, Zagreb, 25/1981b (7-8).
- JAKOPOVIĆ, Ivan: Obustave rada u SR Hrvatskoj u teku 1985. i prvih osam mjeseci 1986. godine i djelovanje sindikata. V: Obustave rada u SR Hrvatskoj (1985-1986). Zagreb, Radničke novine, 1986.
- JAKOPOVIĆ, Ivan: Zašto i čemu štrajkovi (neke karakteristike štrajkova u SR Hrvatskoj u prvih devet mjeseci 1987. godine). Kulturni radnik, Zagreb, 40/1987 (6).
- JOVANOVIĆ, Neca: Protestne obustave rada. V: Obustave rada. Beograd, Centar za političke studije i obrazovanje, 1967.
- JOVANOVIĆ, Neca: Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958 do 1969. godine. Beograd, Zapis, 1979.
- KAVČIČ, Bogdan: O protestnih ustavitvah dela. Teorija in praksa, Ljubljana, 2/1965 (9).
- KAVČIČ, Bogdan: Sociologija dela. Ljubljana, Delavska enotnost, 1987.
- KUZMANIČ, Tonči: Labinski štrajk – paradigma začetka konca. Ljubljana, KRT, 1988.
- KYOVSKY, Rudi in sodelavci: Uveljavljanje pravic delavcev v delovnem razmerju, III, Kolektivni delovni spori na območju SRS 1964-1966. Ljubljana, Inštitut za javno upravo in delovna razmerja pri Univerzi v Ljubljani, 1968.
- MOHAR, Lidija: Prekinitve dela v organizacijah združenega dela. Vidiki samoupravljanja št. 80. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZS Slovenije, 1984.
- POPOV, Nebojša: Štrajkovi u savremenom jugoslavenskom društvu. Sociologija, Beograd, 11/1969 (4).
- ŠETINC, Marjan: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela. Izredna informativna publikacija št. 4. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZS Slovenije, 1975.
- ŠETINC, Marjan: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela. Teorija in praksa, Ljubljana, 13/1976 (3-4).
- ŠVAB, Mitja: Konflikt med možnostjo in uresničitvijo. Teorija in praksa, Ljubljana, 1/1964 (2).
- ŽUPANOV, Josip: Upravljanje industrijskim konfliktom u samoupravnom sistemu. Sociologija, Beograd, 13/1971 (3).